

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ

„L'Ukraine“, revue des études de l'Ukraine, sous la direction de M. Hrushevsky
Sommaire voir verso

УКРАЇНА

НАУКОВИЙ ДВОХМІСЯЧНИК УКРАЇНОЗНАВСТВА

ПІД РЕДАКЦІЄЮ
АКАД. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Кн. 6

1927

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ACADÉMIE DES SCIENCES d'UKRAINE—SECTION HISTORIQUE

„L'Ukraine“, revue bimestrielle des études de l'Ukraine,
sous la direction de M. Hrushevsky, président de la Section

УКРАЇНА

НАУКОВИЙ ДВОХМІСЯЧНИК УКРАЇНОЗНАВСТВА

ОРГАН ІСТОРИЧНОЇ СЕКЦІЇ АКАДЕМІЇ
(б. Українського Наукового Товариства в Києві)
ПІД ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ ГОЛОВИ СЕКЦІЇ
акад. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Закінчено редакцію книги 25 листопада.

1927
книга 6

КИЇВ

Загального числа
книга 25

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Впливи Максимовича на польсько-українську школу.

Написати цей етюд споводувала нас цікава інформаційна стаття Ф. Я. Савченка у „Пролетарській Правді“ від 27 травня 1927 р. під заголовком „Сторіччя збірника народніх пісень Максимовича“. Автор статті загально торкнувся ролі та впливів етнографічних збірок Максимовича в різних галузях і колах російсько-українського культурного життя, пригадав і захоплення збірником 1834 року етнографа-Поляка Жеготи Палулі. Але картина ваги та впливів фольклорних здобутків була-б неповною, коли-б ми не освітили ще однієї ділянки, на якій позначився вплив Максимовича. Ми маємо на увазі ту ролю, що припала збірникові Максимовича посеред письменників українсько-польського літературного руху Правобережної України.

Беручись за виконання своєї важкої й знаменної праці—видання українських пісень, Максимович був, розуміється, в курсі прагнень романтичної літературної течії; мусив він числитися й з тими здобутками з українського фольклору, що були перед ним. Піонерська діяльність, за термінологією Доманицького, на полі української етнографії Зоріяна Доденга-Ходаковського мусила знайти насамперед відгук у праці Максимовича. Так, український учений особисто знайомиться в Москві з Ходаковським, заходить із ним у ближчі стосунки, може приглядається до методів праці, а після смерті свого приятеля (1825 р.) набуває від його вдови численну збірку невиданих фольклорних матеріалів.

У передмові до видання 1827 року Максимович не раз посилається, як на авторитетні для себе, а також, очевидно, і для читача, міркування першого польського теоретика романтизму Казимира Бродзинського, що він їх висловив ув одній статті у „Вѣстнику Европы“. Для того, щоб створити „широ-руську“ поезію, конче потрібно, каже в передмові Максимович, „пізнати справжню ціну народности“. Для цього слід добре вивчати пам'ятники поезії народньої. Слов'янські народні пісні особливо визначаються своєю майстерністю. Бродзинський, наприклад, порівнює Слов'ян до Греків. Українські-ж пісні, на думку Максимовича, займають, безперечно, одно з перших місць, бо Бродзинський у своїй статті ставить їх вище від сербських пісень: в них більш меланхолії, а в піснях воєнних більш сили й картин.

Посилання Максимовича на Ходаковського й Бродзинського свідчать про деякий уплив з боку польської науки на формування літературних та етнографічних принципів українського вченого. Але наш етнограф ці перші впливи злишком віддячив польській, чи правильніше, польсько-українській літературі.

Українські пісні (обох видань) Максимовича своєю численністю й багатством мотивів знайшли собі багато читачів і прихильників серед поль-

ського (культурного) громадянства Правобережної України. Читалися вони з однаковим інтересом і пізніш, у 1850 роках, як про це оповідає К. Михальчук¹⁾, а саме, що серед лектури учнів житомирської гімназії були твори Максимовича, а також його-ж таки українські пісні. Захоплення українським фольклором та історією взагалі обернулося в літературне наслідування, утворивши окрему літературну течію українофільства. Проводирі суспільної думки часто не розуміли глибоких принципових ідеологічних основ цього руху і вражаючи його якимось „моднім“ збоченням, намагалися своєю громадською критикою загальмувати його розвій. Класичним з цього погляду є виступ Юзефа Крашевського із своєрідним Катонівим „caeterum senso“ в журналі „Tygodnik Petersburski“ за 1839 р. у кількох статтях під одним заголовком „Choroby moralne XIX wieku — ukraïnomania“. У своїх статтях Крашевський категорично запевняв, що наслідування в літературі викликали історія козаччини та пісні Максимовича. Про дискусію на тему „україноманія“ ми думаємо в свій час поговорити окремо, але в даному разі цікавий є той факт, що вже в 1839 році пісні Максимовича непрошений Катон польської літератури садить на лаву підсудних.

Першим, можна сказати, критичним читачем збірок Максимовича був літературний проводир першої генерації української школи Михайло Грабовський, що його в згаданій полеміці Крашевський так і називає — „zwolennik szkoły ukraińskiej“. — Як поставився Грабовський до збірки 1827 року, ми не знаємо, але зате маємо цілу літературну розвідку під заголовком „O pieśniach ukraińskich“²⁾, де критик досить широко накреслив межі своїх дослідів. Розвідка ділиться на 4 частини: 1) Що значить козаччина, 2) Пісні Максимовича 1834 року, 3) Про елементи української поезії в поезії польській, 4) Чи можна в теперішньому часі мати народню епопею. Схематично накресливши в першій частині історію козаччини, автор у другій частині в польському власному перекладі знайомить читача з кращими думами Максимовичевого збірника. У третій частині критик порушує важливе й актуальне на той час питання. Стоячи на вшехпольській точці зору, Грабовський зазначає про спільність поетичної творчості української й польської. Був такий час, на його думку, коли Поляки військові та шляхта брали участь у складанні українських народніх пісень. Тільки письменники золотого віку польської літератури зневажливо ставились до народньої творчості взагалі, а до української особливо, оскільки вона була просякнута польською кров'ю: на Україну вони дивились, як на збунтоване поспільство, хлопство. Тепер у Поляків такої упереджености нема, і ті поети, що народилися на Україні, знаходять замишування в наслідуванні української народньої поезії. Далі критика дає коротенькі характеристики творчості українофілів Мальчевського, Заліського, Гощинського, Падури. Наприкінці Грабовський робить зближення української поезії до Осіянової (тони, образи) й висловлює думку, що й у прийдешньому вона дасть багато матеріалу для поетичних переробок.

Про „народовість“ у такому-ж самому етнографічному розумінні говорили й попередники Грабовського по критичному перу — Бродзинський та Мохнадський. Але наш критик рекомендує, крім того, польській поезії використати одно з багатющих джерел — українську народню творчість.

¹⁾ „Изъ укр. былого“, Украинская Жизнь, кн. VIII — X, 1914 р.

²⁾ „Z powodu wydanego pierwszego tomu zbioru gminnych pieśni ukraińskich przez pana Maksymowicza w Moskwie, 1834 roku“ — в книзі М. Gr. „Literatura i krytyka“, t. I. Wilno, 1837.

Здибаючись із письменниками, Грабовський і в усній розмові звертав їхню увагу на вартості Максимовичевих матеріалів¹⁾.

Поради критика, власне кажучи, прийшли запізно, вони лише потверджують і санкціонують те, що давно в літературі існувало й дало свої паростки. Українська народня творчість використовувалася спочатку в її усній традиції або в незначних записах польських фольклористів, а коли з'явилися багаті збірники Максимовича, то вони додали матеріал для більш планової праці.

Ще Грабовський у переказаній критиці зауважив, що при читанні збірника Максимовича йому спала на око близькість твору Богдана Заліського „Rapsod rycerski“, навіть у подробицях, до пісень Максимовича. Од детального порівняння і аналізу Грабовський одмахнувса рукою та категорично запевнив, що ніякого наслідування не було. Коли в цьому Грабовський справді мав рацію, то помиляється він далі, одкидаючи можливість сторонніх упливів на Заліського взагалі: „На дев'ять десятих промовляв там геній. Душа поета пройнялась гармонією українського повітря і, як удячний музичний струмент, скоро поет захотів, одгукнулася досконалим відгомном ріднього краю“.

Тим часом Грабовський міг знати, що перебуваючи після німецької школи в Варшаві, Заліський не задовольнявся своїми неокресленими поетичними ремінісценціями з дитинства, а шукав свіжих фольклорних українських матеріалів. З подібним проханням звертався поет 1826 року до самого Грабовського, при чому критик дав йому таку відповідь²⁾: „Що до пісень українських, яких ти бажаєш, я не можу задовольнити тебе, принаймні, обіцяти напевно; для цього слід було-б подорожувати по краю, знизитися під селянські стріхи. Все, що я робив для збирання цих пісень, було безрезультатне; кожний, кого я питався, брав це за жарт, сміявся, і я вийшов із терпцю, нарешті, та й кинув. Дай мені спосіб, і я зроблю все, чого хочеш“.

Дослідник українського елементу в творчості Заліського д-р О. Л. Колесса³⁾ підійшов до свого завдання з широким апаратом порівняльного літературного аналізу. В питанні літературних взаємин Заліського - Максимовича, Колесса згори відкинув авторитарне твердження Грабовського. Притягнувши на підмогу біографічні матеріали та проробивши відповідне зіставлення текстів, д-р Колесса віднайшов у Заліського наслідування тих готових фольклорних джерел, що могли трапитися йому до рук. Так, на „Думу про Вацлава“ (1819 р.) вплинули 2 переробки з українського Ляха-Ширми, що з'явилися в друку 1818 року („Dziennik Wileński“). У Заліського д-р Колесса бачить також мотиви чотирьох пісень із „Наталки Полтавки“ Котляревського, що з нею, на думку дослідника, міг познайомитися поет у 1819 році (коли її видано), або ще в Гумані. Одну нитку протягає дослідник і до збірника Цертелева 1819 року, де вміщено найкращий варіант думи про те, як випроваджає мати сина на війну. Цей мотив використав Заліський двічі: один раз у „Nieszczęśliwej rodzinie“ („Pamiętnik Warszawski“, 1822), а другий—у поемі „Wzgórek pożegnania“.

Отже, Заліський використовував ріжний задокументований фольклорний матеріал, слідкував за ним, а за браком друкованого звертався, як

¹⁾ Так, 1836 р., під час розмови з приятелем Грозою, „він розповідав про вагу пісень українського народу із збірок Максимовича“ (Al. Groza. Mozaika Kontraktowa, Wilno 1857, с. 123).

²⁾ Лист до Б. Заліського 4 — 11/I — 1826, Bibl. Warsz. 1887 р., III, сс. 189 — 190.

³⁾ „Українські нар. пісні в поезіях Б. Заліського“, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 1. сс. 124—208.

бачимо з листа Грабовського, до усної традиції. Після цього важко сумніватися в тому, чи були відомі Заліському збірники Максимовича, і чи цікавили вони його. Аджеж листування з Грабовським відбувалося в 1826 році, значить, за рік до появи збірника Максимовича 1827 року наш поет якраз відчував брак перводжерел. Збірник 1827 року, таким чином, міг заспокоїти цю поетичну „спрагу“.

Правда, переробок із Максимовича д-р Колесса зазначає небагато. Це, перше, „думки“, які вийшли в збірникові поезій у Познані в 1841—1842 році. Вони є „обвіяні духом українського воздуха“. Одну думку переробляє поет із Максимовичевої пісні „Стоїть явір над водою“, даючи їй заголовок „Wyjazd bez powrotu“, а другу „Młodo zaswatana“ із Максимовичевої „Чи я в лузі не калина“. Думка „Pochód“ складається з кількох народньо-пісенних елементів, але одна її частина, що починається словами—

Hałasują surmy, trąbki
Na pochód roznośnie...

збігається з піснею, уміщеною в Максимовича—

Засвітали козаченки в похід з полуночи...

і використаною потім ув опереті Кухаренка. Думка Заліського „Jkaranie“ є переробкою народньої пісні „Ой не ходи, Грицю“. І в цьому дослідник одсилає читача до Максимовича.

Прізвище „українського бояна“ Заліського є досить відоме в українській літературі і в польській. Заліський своїм великим поетичним талантом висунувсь на верхів'я культурної й мистецької праці. Його приклад через те, не зважаючи на свій кількісний бік, є особливо знаменний. Діяльність Заліського диктує таким чином певні канони, устанавлює догми й закріплює рамці для поетичної праці епігонів.

Наскільки сильне враження робили збірники Максимовича, потрапляючи до рук польських учнів, студентів, — ілюструють оповідання другорядного представника українофільської школи Олександра-Кароля Грози. Гроза був молодшим (на 4 роки) колегою Гощинського, Грабовського, Заліського з гуманської базиліянської школи. Ще в гуманську пору його приваблювали літературні заняття старших товаришів. Очевидно, літературні інтереси не покидали Грози і у винницькій гімназії, і у виленському університеті, де він був з 1826 до 1829 року. Збірник Максимовича 1827 року застав Грозу в університеті; про враження, яке він зробив на молодого читача, говорить сам Гроза багато пізніше, власне через 20 років, у таких словах: „Я з цим збірником (Максимовича — В. Г.) ще перебуваючи в університеті познайомився і майже весь власною рукою собі переписав і багато з нього переклав“ („Mozaika Kontraktowa“, с. 123). Можна думати, що інтерес до збірника в Грози виріс не сам собою, а відбивав настрої також цілого кола ідейно споріднених товаришів.

Результатом знайомства із матеріялами Максимовича є рання поема Грози „Starosta Kaniowski“. Поет сам свідчить, що сюжет він узяв у Максимовича: „Для повісти про старосту Каньовського подали мені основний зміст дві пісні, в ньому (збірн. Макс.) уміщені“¹⁾. Автор таким чином натякає на пісню про Бондарівну, що була в свій час дуже улюблена й поширена на території етнографічної України. Занотовано її у фольклористів на Правобережній, Лівобережній Україні, Галичині, у глибокому Поліссі ба навіть у поляків (Woycicki, Pieśni białochorwatów i rusinów, 1842). Ця пісня втратила вже риси свого місцевого походження й часу; співець чи слухач не віднесуть її тепер до XVIII віку й не уявлять в особі пана Каньовського свавільної постати Потоцького. Таке узагаль-

¹⁾ „Mozaika Kontraktowa“, с. 124.

нення пісенного сюжету обертає пісню з її моралізаторським загостренням на баладу. А балада народня, як це бачимо з пісню про Бондарівну, про Гриця, дає вдячний матеріал для різноманітних поетичних переробок. У баладі про Бондарівну два дійових персонажі: сама Бондарівна та пан Каньовський. Каньовський, перебраний за козака, на одній народній гулянці поцілував красуню Бондарівну, а вона його вдарила. Каньовський поклав покарати зарозумілу дівчину. З наказу пана гайдуки догнали дівчину, приставили до Каньовського, і він її застрелив. Основний сюжет „Бондарівни“ тільки наштотував Грозу познайомитися й з іншими варіантами. Сліди цього знайомства помітні, бо, наприклад, у Грози, як і в багатьох варіантах, маємо ще один епізод: коли Бондарівну привели перед панський очі, то він їй пропонував бути коханкою (у Грози — жінкою) і після категоричної відмови застрелив її. Крім цього, Гроза ускладнив ситуацію, увівши ще одного персонажа, отамана надвірних козаків Шуляка, що палко покохав Бондарівну (Ганну), викрав її й таємно одружився. У деяких варіантах записів трапляються уступи, які обумовлюють і цю зміну в конструкції поеми Грози. У Чубинського (IV, с. 9) маємо уступ, де послані в догоню козаки захоплюються красою Бондарівни й жаліють її:

Догонив ю один козак, притулив до себе:
Молодая бондарівно, та жаль мені тебе!

Звісно, випустити голу переробку, хоча-б і з доповненням пісенної схеми, було-б замало. Через те наш поет обкладає дію додатковим акцентом у виді малюнків з народнього побуту (демонологія, весілля) та вдачі й поведінки самого Каньовського, який у поета також висувається у всій своїй панській егзотичності на перший план.

Друга народня балада про Гриця також дала матеріал для поетичної переробки, але вже в драматичній формі, і наслідком цього є *Hruc, dramat w 5 aktach* (Wilno, 1858). Така переробка багато раніше з'явилася згід з пера Заліського („Ukaranie“), і д-р Колесса запевняє, що джерела слід шукати в Максимовича. Розбирати сюжет драми Грози „Гриць“ нема ніякої радії. Ясно, що вона цілком одійшла від сюжету пісні, залишився тільки пісенний факт убивства зрадливого коханця. Згоджуватися з д-ром Колессою, що перводжерелом є варіант Максимовича, у нас немає підстав. З таким самим правом можна припустити, що обидва поети Заліський і Гроза використали будлі-який усний варіант. Один тільки незначний факт зв'язує походження „Гриця“ Грози з Максимовичем, — це текстуальний збіг пісні про Гриця в Максимовича і у драмі „Гриць“, де вона подається українською мовою, навіть лайливе слово „сука“ повторюється в Грози — „Naszczzo ty, suko, Hrycia stroiła“.

Мотив випровадження сина на війну також відбився в творчості Грози в поезії „Zarozec“ („myśl z pieśni gminnej“). Заліський, узявши подібний мотив у Максимовича, не зробив змін у змісті, перефразувавши лише на польську мову: у нього, як і в Максимовича, вдова випроваджує сина через те, що до нього кепсько ставиться вітчим. У свою переробку Гроза вносить деякі оригінальні риси: парубкові набридло сільське життя, і він бажає в Запоріжжя здобути військової слави.

У драмі „Гриць“ 2 пісні справджують нас також до Максимовича, напр.:

Г р о з а
Młody jawor choć zielony
Nad potokiem pochylony;
Młody Iwaś w swojej wiośnic,
Lecz dla smutku tylko rośnie.
.....
Nierad jawor schylać głowę,
Podrywają fale nowe...

М а к с и м о в и ч
Стоїть явір над водою, в воду похилився;
На козака негодонька, козак зажурився.
.....
Не рад явір хилитися, вода корінь мие...

З Максимовичем можна зблизити й пісню про смуток берези („Нрус“) — „Powieź ty mi, brzozo biała“, у Максимовича —

Березо, чому ти не зелена?
Ой як мені зеленою бути...

Трапляються в Грози й деякі словесні звороти, властиві українській народній поезії, що зустрічаються також і в Максимовича, напр. „wyswatał panięcę, w czystym polu mogięcę“ („Zaporożec“) перенесено із української думи — „взяв собі паняночку, в чистім полі земляночку“. Звісно, було-б педантизмом у кожному народньо-епічному образі шукати впливу Максимовича, але вже й сказане дає нам досить підстав говорити про те, що збірник Максимовича 1827 року був значним побудником і керівником у шуканнях молодого поета, а пізніш відбивався в творах дозрілого письменника в виді ремінісценцій.

І польсько-українські фольклористи оглядалися з признанням на фольклорні здобутки Максимовича. Ф. Я. Савченко в своїй статті згадав Жеготу Паулі. У наших студіях зустрівся забутий уже в літературі польсько-український етнограф Еразм Ізопольський, родом з Київщини, співробітник журналу „Rusalka“ Грози, „Athenaeum“ Крашевського, та „Biblioteki Warszawskiej“. Він уміщав у 40 роках в „Athenaeum“ „Śpiewy historyczne Ukrainy“ з козацьких часів перед Хмельниччиною, додаючи до них польський переклад (віршем чи прозою) та коментарії. Ізопольський деякі думи, напр. про Сvirговського, Богданка, Богуславця, просто передруковує із збірника Максимовича 1834 року, зазначаючи про це словами „Ze zbioru Małuchowicza“.

Ми не можемо запевняти, що охопили питання, сформульоване в заголовку, в цілому, але вже й сказаного досить, щоб уявити собі ролю Максимовичевих матеріалів для українсько-польської літературної школи. Вони дали право критикові Грабовському у дискусії з Крашевським твердити про невичерпаність для поезії українського народньо-поетичного джерела, вони дійсно давали конкретний матеріал задля поетичних переробок, вони були певним взірцем і для фольклористів.
